

A P-ciklus a magyar nyelvben

Hegedűs Veronika

Nyelvelmélet és diakrónia
PPKE, 2013. november 19-20.

1 Bevezetés

- **A magyar névutós kifejezések belső szerkezetében végbemenő grammatikalizációs folyamatok:**
 - egyrészt eredményeztek/eredményeznek szigorúan posztpozíciós elemeket;
 - másrészt szabadabb szórendű funkcionális adpozíciók jöttek/jönnek létre; és
 - ciklikusan zajlanak (P-ciklus)
- **Az előadás felépítése:**
 - 2. Ciklusok a nyelvi változásban
 - 3. Magyar P-k grammatikalizációja:
 - 3.1 a P-k típusai
 - 3.2 ciklusok a birtokos szerkezetben kialakuló névutóknál
 - 3.3 újraelemzés értelmezős szerkezetben
 - 3.4 igekötők
 - 4. A ciklus további példái:
 - 4.1. *meg*: új elemek adott jelentésben
 - 4.2 reinforcement = (jelentés)megerősítés

2 Ciklusok a nyelvi változásban

- A nyelvi változások gyakran ciklikusak: egy (funkcionális) elem jelentésének elhalványulása miatt új elemek tölthetik be az eredeti funkcióját, ezáltal új ciklust elindítva.
- pl. negatív ciklus (Jespersen 1917), determinánsi ciklus és más funkcionális elemk változása (van Gelderen 2011)
- A grammatikalizáció eljuthat odáig, hogy egy elem teljesen elveszíti lexikális jelentését, pl. egy P elem elveszíti a helyjelölő jelentését (Roberts–Roussou 2003)
- Waters (2009): az adpozíciók grammatiklaizációja is gyakran ciklikus (P-ciklus az angolban)

- A helyzetviszonyt kifejező jelentést egy újabb helyjelölő kifejezés hozzáadásával meg lehet erősíteni

(1) up above our heads
 fenn felett mi fej.PL
 ‘fenn a fejünk felett’

3 Magyar P elemek grammatikalizációja

3.1 P elemek típusai

- határozóragok

(2) a. urom**chuz** (HBK)
 b. ystense(g)nec ania**huz** (KTSz)
 c. isten**hez** (JókK 1)

- névutók

(3) a. uromc scine **eleut** (HBK)
 b. nekyk **elue** (JókK 21)
 c. ṙ orcaioc **èlṙl** (BécsiK 32)

(4) èn varosomnac kapuin **bèlṙl** (BécsiK 7)

- határozószók

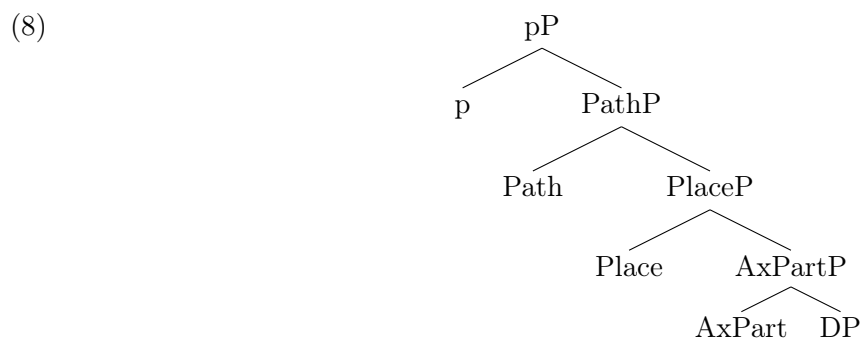
(5) **Felwl** lezen az haragos biro, **alol** az rettenetes pokol (BodK 10r)
 (6) Tartuan ewtett ew elewtte **fen** egben (JókK 132)

- igekötők

(7) hug turchucat **mige** zocoztia vola (HBK)

Jellemzők

- határozóragok és jelöletlen vonzattal álló névutók szintaktikailag azonosak: Place/Path
- ragvonzó névutóknak gyakran szabadabb a szórendje: Place/Path vagy funkcionális elem
- határozószók: vonzat nélkül megjelenő névutók (*p* elem)
- igekötők: vonzattuktól elszakadó funkcionális *p* elemek, predikatív fejek

- Van Riemsdijk (1990), Svenonius (2006; 2010), den Dikken (2010), Koopman (2010) stb.

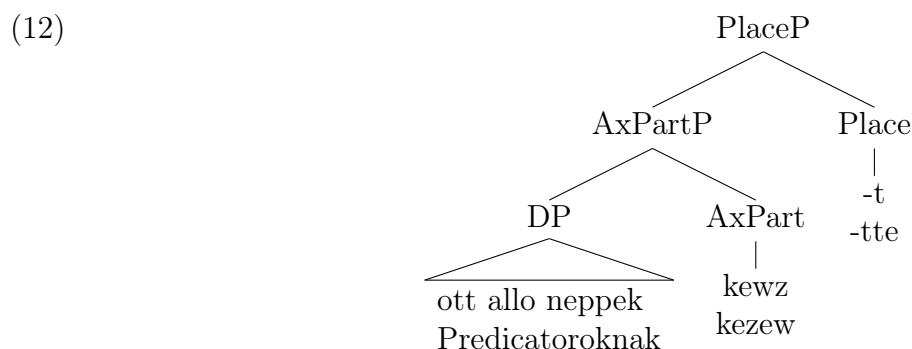
3.2 Birtokos szerkezetben

- A birtokos szerkezetben az eredetileg határozóragos birtok (*fák köz-é*) grammatikalizálódik.

- (9) a. te toruened **alat** (BécsiK 14)
 b. az fewuen **ala** (JókK 160)
 c. az dys ebnece ñelue **alol** (GuaryK 23)

- A változás $N > AxPart > P$ lépéseken megy keresztül (vö. Hegedűs 2011)
- A köztes állapotban birtokolttságjelet (és egyeztetőragot is) tud viselni az elem (AxPart)

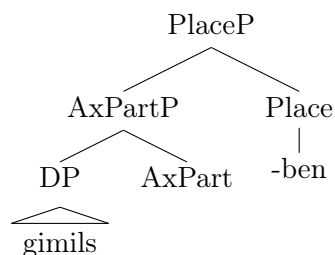
- (10) a. ott allo neppek **kewzt** (JókK 59)
 b. Predicatoroknak **kezewtte** (JókK 77)
- (11) a. hű labaynak **elette** (JordK 552)
 b. ystennek angyalynak **elettek** (JordK 581)

- A változás első lépésében az eredetileg N kategóriájú elem AxPart-tá grammatikalizálódik, azaz elveszíti főnévi tulajdonságainak jelentős részét → nem módosítható, nincs determinánsa, nem ékelődik semmi közé és az eredeti birtokos (ekkor már ‘csak’ vonzat) közé
- Hogy milyen főnévi tulajdonság marad meg, az nyelvenként változhat (Svenonius 2006 szerint pl.: nyelvtani nem, szám, névelő), a magyarban a birtokoltág marad meg nyelvtanilag transzparensnek.
- A változás második lépésében az AxPart és a korábbi Place/Path együtt alkotja a Place/Path fejet. Az AxPart fej nincs kitöltve, bár variáció megengedett (l. Waters 2009).

- (13) a. gimils**ben** (HBK)
 b. ez homus vilag timnuce**beleul** (HBK)
 c. vilag**bele** (HBK)

(14)

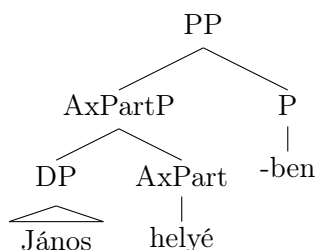

- A harmadik lépésben nincs variáció, AxPart üres. A következő lépés – és egyben a ciklus újratekzdése – az lehet, amikor egy új elem tölti ki az AxPart fejet.
- Az újonnan keletkező – vagy legalábbis a grammatikalizáció útján elindult – elemek, a korábban grammatikalizálódott Place/Path fejek mellett jelennek meg.
- A ciklus újraindulásának feltétele az, hogy a korábban grammatikalizálódó elem már P fej legyen, és ne AxPart, ne is legyen variáció.
- *valaki helyében, valaki számára, valaki részére* stb.

(15)

- János helyében nem tenném ezt.
- Jánosnak a helyében nem tenném ezt.
- *Jánosnak nem tenném ezt a helyében.
- *János mostani helyében nem tenném ezt.

(16)

(17)

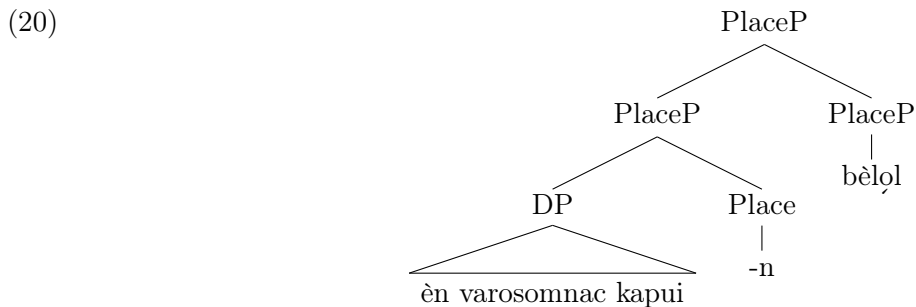
- János számára ez könnyű feladat lesz.
- ?Jánosnak a számára ez könnyű feladat lesz.
- *Jánosnak ez könnyű feladat lesz a számára.

- Ez egy gyakori grammatikalizációs út a magyarban.

3.3 Értelmezős szerkezetben

- A 'ragvonzó' névutók jelentős része így keletkezett (pl. Zsilinszky 1991).
- Eredetileg egy hely-/irányjelölő PP értelmezőjeként jelent meg a később újraelemzett névutó
- Jelentős részük a késői ómagyar és középmagyar korra grammatiklizálódott (Zsilinszky 1991; Dér 2008)
- az *össze* az egyik legkorábbi (gyakran *össve* alakban)
- ilyen a *valamin belül, valamin alul, valamin felül* stb.

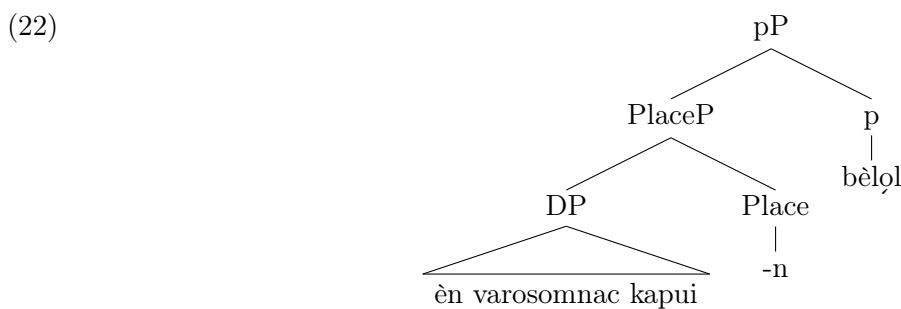
- (18) a. fyal usve (KTSz)
 b.   lakozoiual  zu  (BécsiK 225)
- (19) a.  n varosomnac kapuin b l l (BécsiK 7)

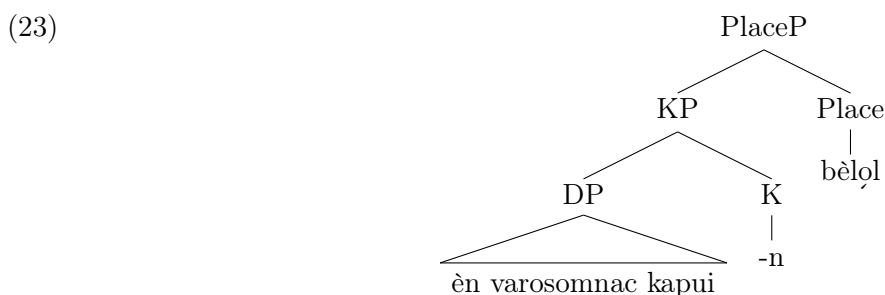
- Ez a ciklus egy másik megvalósulása, újraelemzés történik és felülről kerül be egy új elem.
- Az alulspecifikált ( ltal nos) superessivusi vagy instrumentalis rag mellett specifikusabb helyjelölő elem jelenik meg.
- A felülről beépülő elem gyakran orientációt vagy viszonyulást (*fel l, alul, kívül, szemben, keresztül, végig*) fejez ki. Ezeket az elemeket van Riemsdijk (1990) funkcionális adpozici k nt elemzte.

- (21) [_{pP} unter [_{PP} der Brücke] durch]
 (Van Riemsdijk 1990)

-  jraelemz s: a csatolt PP funkcionális fejk nt értelmeződik újra.
- Van Gelderen (2004, 2008) gazdaságossági elveinek is megfelel: az adjunktumok beépülnek a szerkezetbe, ill. a specifik l b l fej (Place⁰/Path⁰ vagy *p*) lesz.

- Alternatív szerkezet (Waters 2009 angol példái nyomán):

- A kétféle grammatikalizáció és szerkezet magyarázhatja a Dékány és Hegedűs (2013) által a mai magyarban leírt variációt: a ragvonzó névutók között vannak kötelezően posztpozícióssak, de vannak szabadabb szórendi tulajdonságokkal rendelkezők is. Ha mindkét fenti grammatikalizáció végbemehetett az értelmezős szerkezetekben, akkor egyes elemek *p* fejek lettek, mások viszont Place/Path fejek. A *p* szabadabb szórendű elem.
- A funkcionális elemek gyakran posztpozícióssak, de lehetnek prepozícióssak is, és el is válhatnak a vonzatuktól.
- Pl. az *által* eloszlása már a korai szövegekben:

- (24) Asisia**altal**menuen (JókK 3)
- (25) a. atartományon **altal**menuen (JókK 138)
 b. Ki mēt **altal** tēngerén (BécsiK 104)
 c. **altal**mened ez vizen (JókK 18)
- (26) kyt nem mehet uala **altal** (JókK 18)

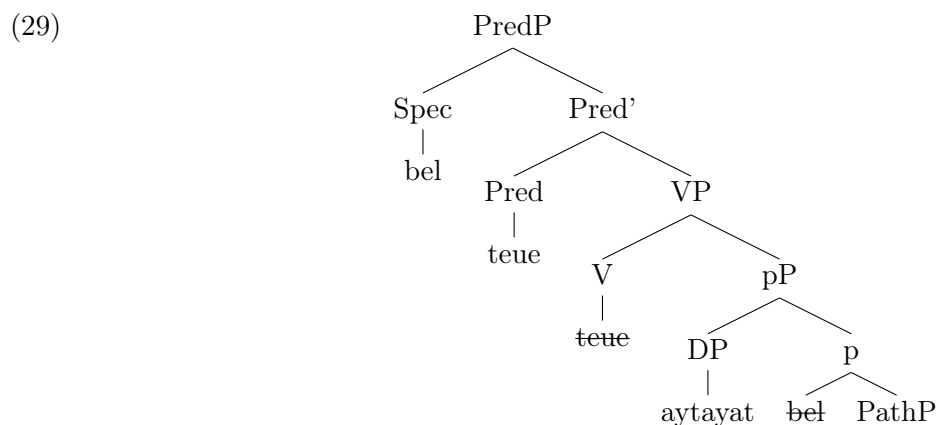
- Az elváló P-k igekötőként jelenhetnek meg a mondatban.

3.4 Igekötők

- Már az ómagyarban is rendszerint az ige előtt jelennek meg semleges mondatokban.
- Legrégebbi igekötők: *meg*, *el*, *fel*, *le*, *ki*, *be* (vö. D. Mátai 1991)

- (27) hug turchucat **mige** zocoztia vola (HBK)
- (28) De frater ylyes **meg** haragwan: sebesseguel **belteue** aytayat S **elt**ere (JókK 16)

- Az igekötők funkcionális adpozíciók, amelyek másodlagos predikátumként funkcionálnak, szerkezetileg a kiterjesztett PP-n belül a *p* fejet töltik be. (Hegedűs 2013; a *pP* kismondatnak felel meg, itt vezetődik be a belső/Figure argumentum)
- Az igekötő a többi másodlagos predikátumhoz hasonlóan többnyire komplex predikátumot alkot az igével

4 A P-ciklus néhány példája

4.1 *meg*

- A *meg* igekötő teljesen grammatikalizálódott és elvesztette helyjelentését. Mára telicizáló funkcionális elemmé ('result' másodlagos predikátummá) vált.
- Az ómagyar szövegekben néha még megjelenik irányjelentésben.

(30) Es fêlêlêt véuèn almocban hog ne mennenêc **meg** herodêshéz (MünchK 9ra)

- Mozgást jelentő igék mellett, ill. amikor egyértelműen irányjelentést akarunk kifejezni, más igekötők vették át a helyét.

(31) Tahat **meg**haga ȝtêt az ȝrdȝg (MünchK 10ra)

(32) Ottan **el**-hagya hewtet az erdeg (JordK 363)

(33) azoc legottan haloioc **meg**haguā (MünchK 10rb)

(34) Azok kedyg legottan **el** hagywan haloyokat (JordK 364)

(35) Es onnan ýde výtza megh téréttem (SzekK 40v)

4.2 A jelentésmegerősítés egy esete

- A *-nak/-nek* rag eredetileg lativusi rag volt, ma irányjelentésben gyakran kiegészül más elemekkel:
 - megjelennek mellette más irányjelölő elemek (pl. ditranzitív igék mellett az *ide*, *oda*), amelyek specifikálják az irányt, ez a megerősítés
 - "duplikációt" találunk (*neki-V DP-nak/-nek*)
 - *felé* névutót tartalmazó szerkezet jelenik meg helyette (a *meg*-hez hasonló folyamat)
- Google keresés alapján, *felé* PP pl. *továbbít*, *átad* ige mellett:

- (36) a. ... csak abban az esetben áll módunkban továbbítani aktuális felelősségbiztosítója felé...
- b. A [...] feladata az azonosításhoz és ellenőrzéshez szükséges adatok bekérése és továbbítása Ön felé
- c. jelentés a Munkaügyi Központ felé
- d. [elkészíti a bevallást] és átadja az Abev felé

5 Összegzés

- A PP-n belüli grammatikalizációk gyakran ciklikusak
- A birtokos szerkezetben keletkező P-k egy köztes AxPart lépésen keresztül grammatikalizálódnak. A változás több lépcsőben zajlik, és ha AxPart üres, újraindulhat.
- Az értelmezős szerkezetek PP adjunktumai beépülhetnek a PP-be, amelyhez csatolódnak: vagy funkcionális fejek lesznek, vagy Place/Path névutók

- A funkcionális *p* elemek szórendileg szabadabbak, mint Place/Path társaik; vonatuktól elválva, igekötőként kapcsolódhatnak az igéhez a mondatban.
- Az irányjelentésükben gyengült P-k jelentését más elemek erősítik vagy akár átveszik a helyüket, ezzel újraindítva a ciklust.

Hivatkozások

- Dékény Éva – Hegedűs Veronika (2013) ‘Word order variation in Hungarian PPs’. Előadás: 11. International Conference on the Structure of Hungarian. PPKE, Piliscsaba, 2013. aug. 29–31.
- Dér Csilla Ilona (2008) A határozó(szó)i (alaptagú) szerkezeteket érintő grammatikalizációs változások a középmagyar korban. In: Haader Lea Ű Horváth László (szerk.): *Tanulmányok a közép-magyar kor mondattana köréből*. 20–37. Tinta Könyvkiadó, Budapest,
- Dikken, Marcel den (2010) On the functional structure of locative and directional PPs. In: Guglielmo Cinque – Luigi Rizzi (szerk.). *Mapping spatial PPs. The Cartography of Syntactic Structures 6*. 74–126. Oxford: Oxford University Press.
- D. Máta Mária (1991) Az igekötők. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. 433–441. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gelderen, Elly van (2004) Grammaticalization as Economy, Amsterdam: John Benjamins
- Gelderen, Elly van (2008) Linguistic cycles and Economy Principles. The role of Universal Grammar in language change. In: Eythórsson, Thórhallur (szerk.): *Grammatical Change and Linguistic Theory*. The Rosendal Papers. Amsterdam: John Benjamins.
- Gelderen, Elly van (2011) *The Linguistic Cycle. Language Change and the Language Faculty*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Hegedűs Veronika (2011) Névtós kifejezések a Jókai-kódeksben. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szeged: SZTE, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 95-1-03.
- Hegedűs Veronika (2013) Non-verbal predicates and predicate movement in Hungarian. PhD disszertáció, Tilburg University. LOT, Utrecht. (www.lotpublications.nl)
- Jespersen, Otto (1917) *Negation in English and Other Languages*. Koppenhága: A. F. Host.
- Koopman, H. (2010). Prepositions, postpositions, circumpositions, and particles. In: Guglielmo Cinque – Luigi Rizzi (szerk.). *Mapping spatial PPs. The Cartography of Syntactic Structures 6*. 26–73. Oxford: Oxford University Press.
- Riemsdijk, Henk van (1990) Functional prepositions, In Harm Pinkster – Inge Genee (szerk.) *Unity in Diversity: Papers Presented to Simon C. Dik on his 50th birthday*. Dordrecht: Foris, 229–241.
- Roberts, Ian G. – Anna Roussou (2003) *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svenonius, Peter (2006) The Emergence of Axial Parts. In: Peter Svenonius – Marina Pantcheva (szerk.): Nordlyd: Tromsø? Working Papers in Linguistics: 33/1. Special issue on Adpositions. 49–77. University of Tromsø, Tromsø. <http://www.ub.uit.no/munin/nordlyd/>
- Svenonius, Peter. 2010. Spatial P in English. In: Guglielmo Cinque – Luigi Rizzi (szerk.) *Mapping Spatial PPs. The Cartography of Syntactic Structures, Volume 6*. 127–160. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Waters, Cathleen (2009) The preposition cycle in English. In: Elly van Gelderen (szerk.): *Cyclical Change*. Amsterdam: John Benjamins, 285–300.
- Zsilinszky, Éva (1991) A névtós. In Benkő, Loránd ed. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 442-460.